

Лук'янчиков Євген Дмитрович

доктор юридичних наук, професор, Факультет соціології і права Національний технічний університет України „КПІ”

Лук'янчиков Борис Євгенович

кандидат юридичних наук, доцент, Київський національний університет внутрішніх справ

Аналізується характер пізнавальної діяльності з розслідування злочинів, її співвідношення з буденним і науковим пізнанням.

It is analyzed the cognitive activity character in the investigation of crimes, its correlation with the everyday and scientific knowledge.

Анализируется характер познавательной деятельности по расследованию преступлений, ее соотношение с обыденным и научным познанием.

Ключові слова: діяльність, пізнання, кримінальна справа, доказування, злочин, розслідування.

Для слідчого, який проводить розслідування, злочин завжди є подією минулого, яку він безпосередньо не спостерігав. Навіть якщо так трапиться, що слідчий виявиться очевидцем події, він не може проводити її розслідування оскільки є свідком у кримінальній справі і відповідно до ст.60 КПК України підлягає відводу.

Злочин - реальне існуюче явище, являє собою особливу форму поведінки - діяльності або бездіяльності осіб, які протиставляють свої інтереси закону і суспільству, обумовлену об'єктивними взаємодіями вона завжди матеріальна.

Обсяг інформації, який може бути вилучений із слідів залежить від рівня володіння дослідником відповідними знаннями, уміннями та навичками. У теорії інформації визначений заздалегідь накопичений запас знань називається тезаурусом (скарбницею знань). Так, розміщення на землі відстріляних гільз, відносно до місця де стояв стрілець, тільки для особи, яка володіє спеціальними знаннями буде означати тип використаної зброї. Для нефахівця дане розміщення нічого не повідомлятиме. Слід, сам по собі хоча і містить, але не “видає” необхідну інформацію. Щоб він заговорив, особа яка його вивчає, має володіти відповідним запасом знань.

Виступаючи специфічною процесуальною формою пізнання злочинної події, зазначає Б.Я. Петелін, розслідування відбувається на основі виявлення слідів злочину і за часом завжди відстає від факту його вчинення. А це породжує певні гносеологічні (пізнавальні) і процесуальні (засвідчувальні) труднощі при встановленні злочинної події, причетності особи до вчинення злочину і конкретної вини обвинуваченого.

законами розвитку останнього, має свій конкретний і різноманітний зміст. Це ніщо інше як злочинна діяльність, яка виступає антиподом суспільно корисної діяльності. Вона об'єктивно існує в суспільстві і підпорядковується своїм „злочинним” законам. Подія злочину є одним з матеріальних процесів, різновидом практичної діяльності, знаходиться у взаємозв'язку та взаємообумовленості з іншими процесами. Вона відображається у них, вносить зміни в оточуюче середовище, тобто залишає певні сліди

На специфічні особливості такої пізнавальної діяльності звертає увагу В.С. Кузьмічов і відносить до них: по-перше, відсутність безпосереднього сприйняття того, що пізнається, по-друге, вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників на сліди події, яка піддається пізнанню.

Досліджуючи особливості пізнавальної діяльності в процесі розслідування та її відмінність від інших видів пізнання О.М. Ларін зазначає, що найбільшу загрозу збереженню доказів (слідів) становить не об'єктивний перебіг часу, а свідомо протидія осіб, зацікавлених у перекручуванні результатів розслідування. Цим воно найбільше відрізняється від інших видів пізнавальної діяльності. Тому для слідчої діяльності характерно подолання опору з боку незацікавлених в успішному розслідуванні злочинної події осіб. Важко уявити інший вид діяльності людини, успішному завершенню якої так активно чинили б протидію заінтересовані особи і групи осіб.

У слідах події злочину міститься інформація про ознаки особи, яка вчинила його, а також предметів, які застосовувались як знаряддя під час вчинення злочину. Таким чином, інформація (відомості) про особу й інші об'єкти, які вступали у взаємодію в процесі вчинення злочину

міститься у слідах (відображеннях), які і є її джерелами. Вірно зазначають М.Я. Сегай та В.К. Стринжа, що способи їх фіксації і документування, кодування і перетворення, звичайно, змінюватимуть обсяг інформації, але не її природу та зміст, які об'єктивно відображені в сліді. Саме тому незрозумілою є думка А.Г. Філіппова, який вважає, що криміналістика має справу не просто з інформацією, а з доказами, а інформація і докази є абсолютно різні речі.

Нам не зустрічалося заперечень, що криміналістика вчить як виявляти та досліджувати сліди злочину. В процесі такого дослідження із слідів вилучають інформацію, яка і складає основу формування судових доказів.

Щоб пізнати будь-яку подію (зокрема, злочин), яка мала місце у минулому, необхідно відшукати її сліди, дослідити і одержати з них інформацію. Тому загальний процес пізнання оточуючого середовища певною мірою можна було б поширити на розслідування кримінальних справ. Якщо подивитися на процес юридичного пізнання абстрактно, зазначає О.О. Бандура, тобто поза його безпосереднім зв'язком з юридичною практикою, то він мало чим відрізняється від процесу пізнання, наприклад, у галузі не природничих наук.

Пізнання в філософії діалектичного матеріалізму – це одержання результатів дійсного уявлення про щось, отримання нових знань як продукту суспільно-трудової і розумової діяльності людей, що є ідеальним відтворенням у словесній формі об'єктивних закономірних зв'язків практичного перетворення об'єктивного світу. Пізнання здійснюється в різних формах практики, потреби якої визначають напрями і зміст пізнавальної діяльності, слугують її інтересам.

Вірно зазначає С.А. Шейфер, що в різних сферах діяльності (формах практики) пізнання має деякі спільні риси, але в той же час воно відрізняється в кожній із них своєю метою, характером об'єкта і предмета, засобами, формами, методами і досягнутими результатами.

За своєю гносеологічною природою, зазначає В.О. Коновалова, пізнання при розслідуванні злочинів тотожне пізнанню взагалі і відповідає загальним законам гносеології. Його змістом є розумова діяльність, що базується на загальних законах мислення. Пізнання у даній галузі здійснюється у формі специфічної діяльності, що визначається кримінально-процесуальним законом, який регулює процес збирання інформації і формування доказів. Серед напрямів підвищення надійності результатів пізнання важлива

роль належить теоретичній розробці питань фактичного і процесуального формування різних видів інформації як судових доказів, чим підкреслюється їхня гносеологічна природа і сутність.

На специфіку пізнавальної діяльності в процесі розслідування більше ста років тому звертав увагу В.П. Даневський. Він зазначав, якщо в науці далеко не завжди зустрічаються суворо об'єктивні дослідження, а істина у ній відкривається частенько після ряду досліджень, що проводяться багатьма особами, які перевіряють одне одного, нерідко після довгої роботи, не обмеженої часом, яка може бути відкладена до збирання більшого матеріалу та до його перевірки, то об'єктивне відшукання істини має зустрітися з значно більшими перешкодами в кримінальній справі. В останньому до відкриття істини прагне одна особа (слідчий), позбавлена майже завжди можливості відтворити явище досліджуваної події, обмежена часом, кількістю та якістю матеріалу, - особа, напрями і план розшукової роботи якої не зустрічають серйозної протидії або допомоги з боку інших дослідників (обвинуваченого та його захисника). Ось чому і результати такого дослідження далі від істини, а можливість помилок ще значніша.

Звичайно, за більше ніж віковий період відбулися відповідні зміни у пізнавальній діяльності з розкриття злочинів і, що прикро, не завжди на краще. Якщо раніше автор мав можливість казати про відсутність серйозної протидії з боку обвинуваченого та інших заінтересованих осіб, то сьогодні ситуація змінилася. Протидія розслідуванню стала невід'ємним атрибутом діяльності злочинців. Від вивчення окремих злочинів науковці об'єктивно змушені переходити до вивчення злочинної діяльності та принципів її функціонування.

Разом з тим арсенал засобів пізнавальної діяльності слідчого майже не змінився. Основним засобом збирання інформації про злочин і формування судових доказів залишаються слідчі дії, процесуальний порядок проведення яких час від часу ускладнюється (огляд житла чи іншого володіння особи лише за вмотивованою постановою судді – ст. 190 КПК).

На неприпустимість ототожнювання історичного та природничонаукового пізнання звертав увагу А.М. Ракітов, а П.М. Рабінович, піддаючи аналізу "методологічні аномалії" у правознавчих дослідженнях, у характері однієї з причин цього явища

назвав “оприродничування” законів соціальних явищ.

Саме тому, досліджуючи особливості пізнання в кримінальному процесі П.А.Лупинська зазначає, що, на відміну, наприклад, від історичного дослідження, воно відбувається у жорстко закріпленому законом порядку лише з використанням визначених у законі засобів, що має служити гарантією достовірності висновків, а також, обмежено певним строком і предметом дослідження.

Специфіка інформаційно-пізнавальної діяльності в процесі розслідування проявляється у тому, що правила допустимості приписують суб'єкту використовувати в якості джерел інформації не будь-які матеріальні явища, які в принципі могли б дати відображення обставин події, а лише передбачені законом. Адже форма доказу, що передбачена законом, виступає необхідним елементом правового засобу пізнання і відрізняє його від засобів пізнання, які використовуються в інших сферах діяльності людини.

Отже, пізнання в кримінальному судочинстві відрізняється від буденного і наукового пізнання. На відміну від буденного пізнання воно має заздалегідь визначений об'єкт і предмет дослідження. Законодавством і відомчими нормативними правовими актами визначені засоби, форми і методи, які використовуються в розкритті злочинів, частина з них є результатом напрацювання практикою і викладена в науково-практичних (криміналістичних і оперативно-розшукових) рекомендаціях.

Співвідношення з науковим пізнанням обумовлюється колом вирішуваних завдань. Якщо науковим пізнанням вирішують логічні, емпіричні і теоретичні завдання, то пізнавальна діяльність з розкриття злочинів вирішує два перші (емпіричні і логічні), але відсутні будь-які теоретичні завдання. Наукове пізнання оперує абстрактними поняттями. У ньому формуються і стають відносно самостійними форми і засоби пізнання: ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія. Наукове дослідження направлене на отримання нового знання не лише для даного суб'єкта пізнання, але і для усього суспільства на певному рівні його розвитку.

Завданням пізнавальної діяльності з розкриття злочину не є отримання знання для усього суспільства. Цією діяльністю встановлюється істина конкретного факту, а те, що являє цей факт достатньо повно і конкретно описано в законі. Разом з тим слід зазначити, що пізнання здійснюється не лише для набуття знання про подію слідчим. Завдання розслідування полягає у тому,

щоб не лише сам слідчий володів знаннями про злочин, але щоб таке знання, внаслідок проведеної ним роботи, могли одержати суд, усі учасники процесу.

Таким чином, пізнання з розкриття злочину відрізняється як від буденного, так і наукового. Воно являє собою специфічний різновид соціального пізнання, в наслідок якого уповноважена на те державою особа отримує специфічний вид соціального знання, обумовленого об'єктом (предметом) пізнання і визначеними законом та підзаконними нормативними актами засобами, методами і формами його оволодіння.

Через свою специфіку розслідування повинне давати не просто знання, а обґрунтоване знання, істинність якого не міг би заперечити жоден учасник кримінального процесу. “У кримінальному процесі встановлення істини у справі, пише А.О. Ейсман, являє собою одночасно і пізнання, і доказування, і в цьому розумінні судове доказування є доказовим пізнанням”.

Починається інформаційно-пізнавальна діяльність з вивчення явищ, що уявляють собою зовнішнє виявлення події злочину через встановлення конкретних матеріальних об'єктів – носіїв, джерел інформації, їх фіксації та процедурного введення в процес доказування. Пізнання тут відбувається від явищ до сутності. Ознаки злочинних дій, пише Н.А. Погорецький, відображаються в оточуючому середовищі у різних формах і на різних рівнях. Всі види відображення слугують інформацією про ознаки злочину та його обставини. Такі фактичні дані слугують вихідним матеріалом для розкриття природи кожного факту, епізоду, зокрема, пізнання сукупності обставин, що характеризують злочин в цілому.

Відомості (фактичні дані, інформація), що отримані безпосередньо або опосередковано, - це окремі куски події злочину, які ми звикли називати фактами. Оскільки у фактах (явищах) міститься у неявному, прихованому вигляді їх взаємозв'язок, одним з завдань слідчого і буде виявлення цих зв'язків. Але перехід від явищ до сутності у пізнанні (і зрозуміло, в розслідуванні) не є одиничним фактом, кроком, оскільки явища, і сутність багатогранні і багатоступеневі. Тому проникнення у сутність події злочину або будь-якої її обставини являє собою процес, у якому поступово, по сходинках ми просуваємося від незнання до знання.

Якщо на початковому етапі розслідування обсяг інформації про злочин є достатньо обмеженим, то у міру її накопичення і дослідження фактичних обставин вірогідне знання якісно

змінюється. Множина пояснень про обставини події пізнання на початковому етапі розслідування змінюється єдино можливим поясненням, яке відповідає дійсності події, що пояснюється.

В сучасній науці поняття “інформація” є одним з фундаментальних поряд з матерією та енергією. Зміст його не є однозначним, а залежить від галузі застосування. Одні під інформацією розуміють відображення предметного світу, які проявляються у вигляді сигналів та знаків. Інші розглядають її як повідомлення відомостей, даних тощо.

Не зважаючи на те, що поняття “інформація” вживається у різних галузях і дослідженню його присвячена значна кількість наукових розробок, до цього часу не вироблено такого, щоб задовольняло усіх. Зміст його не є однозначним, а залежить від галузі застосування. Не вдаючись до поглибленого аналізу існуючих трактувань зупинимось на найбільше суттєвих для формування теорії інформаційного забезпечення розслідування.

Так, відомий математик Н. Вінер інформацією вважає позначення змісту, яке отримано з зовнішнього світу в процесі пристосування до нього наших почуттів, У.Р. Ешбі, “те, що усуває невизначеність”, а Я.Л. Шрайберг та М.В. Гончаров “відображення предметного світу, які проявляються у вигляді сигналів та знаків”.

В філософській літературі під інформацією розуміють сукупність даних, фактів, знань про деяку систему, що характеризують організацію, структуру, стан та поведінку її в цілому, або окремих елементів.

В посібниках з інформатики до неї відносять відомості, які є об'єктом зберігання, передачі і перетворення, один з важливих ресурсів, без якого неможливо функціонування систем різного призначення.

В теорії вірогідності під інформацією розуміють не будь-які повідомлення, якими обмінюються люди або передають їх технічними каналами зв'язку, а лише такі, які зменшують невизначеність у того, хто їх отримує. Адже невизначеність існує тоді, коли з-за неповноти інформації потрібен вибір однієї з двох або більшої кількості можливостей. Мабуть саме тому К. Шеннон запропонував поняття про кількість інформації як ступінь зменшеної (знятої) невизначеності в наслідок передачі повідомлень. Такі процеси мають місце не тільки в комунікаціях, але і в управлінні, пізнанні.

Подібне визначення міститься і в Законі України “Про інформацію”, під якою

розуміють документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі (ст.1).

Схоже роз'яснення міститься і у Великому тлумачному словнику, де її розглядають як “відомості про які-небудь події, чинює діяльність і т.ін.; повідомлення про щось”. Далі зазначається, що це відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записки, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості.

Змістовний (зміст, значення) та аксиологічний (цінність, корисність) аспекти інформації досліджуються в семантичній та прагматичній теоріях інформації. Крім кількості, цінності та змісту, інформація (зокрема соціальна) володіє й іншими властивостями (правдивість, вірогідність, повнота, глибина, точність, переконливість, доказовість, новизна, ефективність, оптимальність, оперативність, надійність, виразовість), які досліджуються в роботах з соціальної теорії інформації.

Отже, починаючи з 60-х років, розкриття і розслідування злочинів більшість авторів розглядає як процес виявлення, вилучення, накопичення, переробки та використання інформації, тобто як інформаційний процес, який можна інтерпретувати як систему дій із сприйняття, обробки, зберігання, передачі та використання інформації.

З позиції інформаційних процесів, характерних для пізнавальних систем, діяльність з розкриття, розслідування та запобігання злочинів, тобто кримінально-процесуальна діяльність – це складна організована система, кожний елемент якої має свою чітко визначену функцію, їх об'єднує єдність мети – бути засобом одержання інформації (відомостей, фактичних даних), на основі якої слідчий будує інформаційну модель події, яку розслідує, робить її доступною для сприйняття учасниками судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чистова Л. Е. Являются ли криминалистическими экспертизы материалов, веществ и изделий из них? // Вестник криминалистики. Вып. 1 (5). – М.: Спарк, 2003.
2. Романов М., Сфремян Е. Знакова властивість слідів та її криміналістичне значення // Право України. – 1998. - № 5.
3. Петелин Б. Я. Место организации расследования преступлений в борьбе с преступностью. - М. : Академия МВД СССР, 1989.
4. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. – К. : НАВСУ – НВТ “Правник”, 2000.
5. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. – М., 1966.
6. Сегай М. Я., Стринжа В. К. Методологічні проблеми судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. - К. : УАВС, 1996.
7. Филиппов А. Г. О статье Н. И. Вытовтовой, о том, чему учить в курсе криминалистики, и о путях развития криминалистики // Вестник криминалистики. Вып. 3 (7). – М. : Спарк, 2003.
8. Бандура О. О. Проблеми істини в галузі правотворчості // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ, 1997, № 1.
9. Філософія : Підручник / за заг. Ред. М. І. Горлача, В. Г. Креміня, В. К. Рибалка. – Харків : Консул, 2001.
10. Билецкий И. И. Познание и действительность. – Харьков : Изд-во Харьковского гос. ун-та, 1999.
11. Шейфер С. А. Использование непроцессуальных познавательных мероприятий в доказывании по уголовному делу // Государство и право. – 1997. - № 9
12. Криміналістика. – Харків : Право, 1998.
13. Даневский В. П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа. – К. : Семенко Серей, 2003.
14. Ракитов А. М. Историческое познание. – М., 1982.
15. Рабінович П. М. Методологія правознавства: проблеми плюралізації // Вісник Акад. прав. Наук України. – Харків, 1995. - № 3.
16. Лупинская П. А. Уголовно-процессуальное право : Учебник. – М. : Юристъ, 2001.
17. Копнин П. Б. Гносеологические и логические основы науки. – М. : Мысль, 1974.
18. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). - М., 1967.
19. Погорецкий Н. А. Оперативно-розыскное познание действительности // Проблемы формирования уголовно-розыскного права. – М. : Изд-ль Шумилова И.И., 2003. – Вып. 6.
20. Шрайберг Я. Л., Гончаров М. В. Справочное руководство по основам информатики и вычислительной техники. - М. : Финансы и статистика, Компьютер Пресс, 1990.
21. Винер Н. Кибернетика и общество. – М., 1958.
22. Эшби У. Р. Введение в кибернетику. – М., 1959.
23. Урсул А. Д. Природа информации. - М. : Политиздат, 1969. – С.288.
24. Информатика в органах внутренних дел. – К. : КВШ МВД СССР, 1983.
25. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. – М., 1963.
26. Закон України “Про інформацію” // Відомості Верховної Ради України, 1992, №48. Ст.650.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь “Перун”, 2002.
28. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. – М. : Юрид. лит., 1969